

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет культури і мистецтв
Кафедра культурології**

АРТ-ПРОТЕСТ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “магістр”

Виконав: студентка
Спеціальності 034 Культурологія
Освітньо-професійної (наукової)
програми Культурологія
Шаповал Анна Віталіївна

Керівник к. мист., доцент
Думасенко С.А.
Рецензент к. пед. н., доцент
Ракович В.В.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Культурологічні засади дослідження	6
1.1. Аналіз джерельної бази	6
1.2. Феномен протесту в культурі.....	8
РОЗДІЛ 2. Мистецький протест як складова сучасного соціокультурного процесу	15
2.1. Арт-протест у дискурсі нонконформістської культури.....	15
2.2. Арт-активізм як форма сучасного протесту.....	25
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	45

ВСТУП

Актуальність дослідження. Численні суспільні конфлікти, політика мілітаризму, зміна культурних орієнтирів, індустріалізація світу, насилля, екологічні катастрофи кардинально змінюють долі багатьох поколінь, випробовуючи нервову систему людства. Напевно, не було і дня, щоб у світі не припинялися військові конфлікти, не відбувалося катастроф спричинених впливом людини на природу та різного роду терактів, лихо не спіткало будь-кого із членів суспільства. На жаль, ці чинники стали невід’ємними елементами життя людства в цілому.

Все це позначилося на суспільних настроях – масові невдоволення, радикальне неприйняття різного роду ідеології сформували потужний протестний рух, особливо серед представників художнього світу. Мистецтво завжди було важливою частиною духовної культури людства та формою відображення дійсності. Саме тому протест найбільш яскраво втілювався саме у мистецькому середовищі.

Сьогодні завдяки розвитку інтернет-технологій дізнатися про художні акції та взяти в них участь стає більш доступно. Також можна спостерігати за протестом on-line або переглянути відео у записі. Існує велика кількість сайтів, що представляють різноманітні художні об’єднання, створено групи в соціальних мережах, які різноманітним чином підтримують рух спротиву. Основну ж роль у критиці неприйнятних реалій життя виконують представники саме художнього середовища.

Оскільки звичайний протест у формі мітингів та страйків може бути просто придушений, він стає менш ефективним. Саме тому все більш популярним стає арт-протест, який гучно заявляє про себе своїми яскравими образами та шокуючими елементами. Письменники, художники, скульптори, театральні та кінорежисери, актори у своїх

творах активно виступають зі своєю заперечною позицією. Сьогодні по всьому світу відбуваються перформанси та флешмоби, в яких засуджується війна й лунає заклик до миру, повертається увага до глобальних екологічних проблем, що вже зовсім скоро можуть взагалі знищити планету, а також до проблем суспільних, які не вдається вирішити звичайним шляхом.

Заявлена нами тема, **«Арт-протест як соціокультурний феномен»**, не ставала предметом розгляду окремого наукового дослідження, що і визначило її **актуальність**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну роботу виконано відповідно до наукового-дослідної теми кафедри культурології Херсонського державного університету «Культурно-мистецькі процеси в соціально-гуманітарному дискурсі України» (державний реєстраційний номер 0117U006887).

Мета роботи – розглянути арт-протест як соціокультурний феномен.

У роботі ставляться та вирішуються такі **завдання**:

- здійснити аналіз джерельної бази;
- розкрити феномен протесту в культурі;
- дослідити арт-протест у дискурсі неконформістської культури;
- показати арт-активізм як форму сучасного протесту.

Об'єкт дослідження – явище протесту в культурі.

Предмет дослідження – мистецький протест як складова соціокультурних процесів ХХ – ХХІ століття.

Для розв'язання поставлених завдань використовувались такі методи дослідження: аналітичний – збір та вивчення інформації (аналіз літератури); історичний – вивчення історичних основ розвитку арт-протесту в культурі; культурологічний – забезпечення комплексного вивчення арт-протесту.

Наукова новизна – вперше здійснено культурологічний аналіз феномену арт-протесту в соціокультурному просторі.

Апробація результатів. Окремі розділи кваліфікаційної роботи обговорені на засіданні кафедри культурології Херсонського державного університету. Основні положення оприлюднені на XI Всеукраїнській (із міжнародною участю) науково-практичній конференції «Актуальні проблеми мистецької освіти в системі вищої школи» (Херсон, ХДУ, 2020 рік).

Публікації. Окремі теоретичні положення і висновки наукового дослідження знайшли відображення у статті «Арт-протест як соціокультурний феномен», яка надрукована в альманасі «Магістерські студії» (Херсон, 2020 рік).

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали наукової розвідки можуть бути використані при написанні кваліфікаційних, курсових робіт, рефератів; при викладанні таких дисциплін, як «Теорія та історія мистецтв», «Історія культури», «Культура постмодерну», «Політологія», «Соціологія» та ін.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Аналіз джерельної бази

Протест – радикальне явище, яке вкарбувалося в культуру й мистецтво наших часів не просто як рух спротиву існуючим системам, реаліям, які суперечать високим моральним нормам, а й як ефективна зброя у руках митців. Саме арт-протест став своєрідним ключем до кращих змін в історичному вимірі. Тому не дивно, що ця тема знайшла своє відображення у багатьох культурологічних та мистецьких дослідженнях.

Переважає більшість інформації щодо протесту міститься в звичайних та онлайн-журналах, газетах, зважаючи на швидкий прогрес ХХІ ст., активно розміщується у соціальних мережах. Щодо наукових праць, то тут варто зауважити, що їх порівняно менше. Звертатися до протесту мистецтвознавці та культурологи починають у ХХІ ст. Одні із найфундаментальніших та найбільш вдалих наукових розвідок використано при написанні даної кваліфікаційної роботи.

Зокрема, досить розгорнуту характеристику протесту, як феномену у науковому міждисциплінарному дискурсі, дала у своїй роботі російська дослідниця Юлія Акуніна. Вона систематизувала різного роду теоретичні підходи до розуміння самого поняття протесту. Окрім цього сформулировала класифікацію форм його вираження та пояснила причини формування цього явища в культурі як феномену. Також автор широко охарактеризувала різні протестні течії [1].

Види та способи вияву протесту, його значення для суспільства й причини виникнення пояснила у своїй роботі «Види і стан виявлення соціального протесту» науковця Ірина Танага. Особливої уваги вона

приділила дослідженню позитивних та негативних тенденцій масових протестних акцій та роль мистецтва у цьому процесі [2].

Належно висвітлила у своєму дослідженні тему політичного протесту, його видів та впливу на художнє середовище і українська науковця Галина Вальковець. У роботі «Види політичного протесту» вона розповідає як класифікація протестів залежить від використаних механізмів та інструментарію. Окремо вона описала основні причини виникнення протестних настроїв у різних прошарках населення та характер кожного виду протестних акцій. Аналізуючи окремі приклади протестів Вальковець визначила рівень конструктивності тих або ж інших їх форм та у свою чергу, з'ясувала основні характерні риси [3].

А ось до теми витоків протесту та цілого мистецтва заради протесту звернувся Гліб Вишеславський, який написав працю «Нонконформізм: андеграунд та «неофіційне мистецтво»». Він навів багато фактів щодо виняткового значення для митців нонконформізму, його проявів у мистецькому житті України та представив митців українського андеграунду [4].

Також нонконформізм як мистецтво, яке уособлює протест в українському художньому середовищі представлено у роботі Лесі Смирної «Український мистецький нонконформізм» [5].

Доктор філософських наук Марина Чистякова дослідила, безпосередньо, уже арт-протест, а саме акціонізм та його значення у сучасному мистецтві написавши статтю «Акціонізм у мистецтві: філософсько-антропологічні сенси». Мистецтво нашого часу вона називає джерелом і провокаційним середовищем нових почуттів людей та описує нові мистецькі форми [6].

До тем арт-активізму звернувся і український мистецтвознавець Дмитро Гончаренко, який написав працю «Перформанс-арт як явище культури постмодернізму», де описав практичні й теоретичні основи

функціонування перформансу у культурному просторі, розглянув особливості феномену арт-перформансу та хепенінгу [7].

Не менш актуальним є і дослідження українки Ірини Фадєєвої. У своїй статті «Особливості реалізації творчості в сучасних практиках протесту» вона розглянула реалізацію соціальної творчості в практиках протесту в Україні та охарактеризувала нові види мистецьких протестів. Також вона описала причини виникнення нових видів арт-протесту [8].

Цей перелік можна продовжувати довго, адже як зазначалося вище важливої уваги арт-протесту приділяють мистецтвознавці, публікуючи свої роботи у різних онлайн-виданнях. Для написання цієї кваліфікаційної роботи послуговували, зокрема, онлайн-журнали «Культура», «Your art», «Міжнародний кур'єр», «Культуроманія», «Культурологія» та інші.

1.2. Феномен протесту в культурі

Своєрідним явищем культури, яке гучно і яскраво виражає реакцію суспільства на реалії сучасності, зміну установлених ідеалів, норм та трансформацію системи цінностей, беззаперечно, став протест. Оскільки характерною рисою культури є встановлення тих же норм і приписів, то для протесту більш характерними є критика або ж глобальне їх заперечення.

Даючи відповідь на питання що таке протест культурологи та соціологи доходять думки, що це «своєрідний соціальний індикатор, який виникає, як реакція на модернізаційні процеси та відображає ступінь їх прийняття суспільством, направлення на визначені ідеологічні цінності, які супроводжуються трансформацією соціальної структури суспільства» [1, с. 43].

Загалом існують різні концепції та підходи до розуміння й визначення поняття протесту. Наприклад, у соціологічному (деприваційному) підході протест визначається, як «...розбіжність між ціннісними бажаннями, очікуваннями і ціннісними можливостями...» [9]. А згідно культурологічному підходу цей феномен розглядається як «інструмент, за допомогою якого люди виражають свої розбіжності з домінуючою культурою...». Філософи та соціологи Ю. М. Давидов, Д. Белл, Т. Роззак, М. А. Султанов та Е.Я. Баталов припускають, що виникнення цих розбіжностей спровоковане потребою в індивідуальному культурному самовираженні.

Протест залежно від зовнішніх умов та ресурсів здатний трансформуватися з однієї форми в іншу, змінюючи свої інструменти, а подекуди і початкові цілі, як в сторону радикалізації, так і в сторону пом'якшення вимог. Тому, цілком закономірно, що «чисті» види протесту зустрічаються рідко, зазвичай реальна акція спротиву може мати риси одночасно декількох видів [10, с. 369].

В ході історії протестного руху склалися традиційні форми його прояву, серед яких мітинги, страйки, пікети, маніфестації, художні акції, тощо. Цікаво, що сьогодні поряд зі звичними видами й формами протесту ми спостерігаємо вже більш креативні види, які з'явилися не так давно. Серед них можна виділити флешмоби, епатажну поведінку представників художнього середовища, масштабні графіті та багато іншого.

В основі будь-яких протестних акцій лежить конфлікт, що виникає внаслідок невдоволення існуючою системою [11, с. 73]. Г. Вальковець наголошує, що чим більше факторів впливають на формування протестного потенціалу, тим більше зростатиме потужність протестних акцій, тим більшу соціальну базу вони охоплюватимуть [10, с. 369].

Попри деструктивність багатьох форм протесту, його конструктивна роль полягає в тому, що він виступає певним

стимулятором політичних, соціальних, економічних, культурних та інших процесів. Вони є сигналом існування та фіксації неузгодженості між політичним та соціальним середовищем, ретранслятором конкретних проблем, які потребують вирішення [12, с. 200].

Також протест може виражатися в активних та пасивних формах. Активні форми протесту здійснюються переважно публічно та вимагають від учасників діяльній складової: спланувати масову акцію, підготувати атрибутику, запросити групу підтримки, прийти на місце зібрання, вигукувати лозунги, підготувати звернення, підписати петицію [10, с. 367].

Отже проведенню акцій будь-якого протесту передую певний комплекс заходів з їх планування, таких як мобілізація учасників й інших ресурсів. Досить часто інструментом для підготовки та втілення акцій стають соціальні мережі, які допомагають охопити більше коло осіб-учасників.

За тактикою та засобами досягнення цілей протести можуть бути конвенційними (законними) та не конвенційними (не законними). Варто зазначити, що законність протесту поняття відносно і безпосередньо залежить від національного законодавства. Але насильницькі дії чи заклики до застосування насильства під час масових акцій, порушення громадського порядку, розгром адміністративних будівель, – суворо караються згідно юридичних норм у всіх куточках світу [10, с. 367].

Окрім діяльності опозиції, суб'єктами протестної активності можуть виступати профспілкові утворення, статтево-вікові групи населення та різноманітні суб'єкти суспільства. Ними керує прагнення швидких перетворень, яке є рушійною силою протесту, виростаючи з відчуття масового невдоволення, неспівпадіння реальності з очікуваннями (депривації) [13, с. 230].

Яскравим прикладом стали протести в Європі ХХ століття, які мали вагомий вплив на суспільство, постали потужним каталізатором

змін у західній політиці. Н. Гусєва зазначає «Студентський протестний рух 1960-х рр. у ФРН голосно заявив про себе всій громадськості та політичним діячам. Його гасла і вимоги почуло усе суспільство, його масштабність, яка сягала сотень тисяч учасників, побачив увесь світ. <...>Даний рух змінив суспільство, змінив його принципи, погляди та вплинув на подальший розвиток ФРН» [15, с. 70]. Що і доводить ефективність цього явища.

Протест, як активну участь громадян у творенні політичного, економічного та культурного життя суспільства, І. Фадєєва називає однією із форм прояву соціальної творчості. Через протест людина може реалізувати свої креативні здібності для вирішення гострих суспільних протиріч. Протестування, як практика соціальної творчості, покликане розв'язувати суспільні проблеми за допомогою творчого, нестандартного підходу [16, с. 177].

Найбільш креативним різновидом соціальної творчості є художня діяльність. Як приклад можна навести лише Майдани 2004 та 2013-2014 рр., під час яких художня творчість постійно супроводжувала протестний дискурс, естетизуючи його. Н. Хома наголошує, що «візуалізовані форми протестної дії на кшталт інсталяції, стріт-арту, перфомансу і подалі ніби поміщають глядача в незвичний контекст сприйняття, дозволяючи йому пережити відчуття, які у повсякденному житті мало ймовірні» [17, с. 405].

Комунікативна та інформаційна функції мистецтва сприяють вирішенню різних проблем, знайомлячи аудиторію з певними подіями, а естетична, сугестивна та емотивна функції вже безпосередньо працюють на процес сприйняття та психіку людини. У той самий час у художній комунікації значне місце посідає пропаганда, що нав'язує вигідну, зацікавленій особі або групі осіб, позицію та не завжди об'єктивно висвітлює ситуацію.

В історії протестних рухів та соціального спротиву мистецтво

завжди реагувало проти притиснення, насилля, несправедливості та нерівності [18]. Найвідомішими митцями сучасності, чия творчість безпосередньо пов'язана з протестом, є китайський художник Ай Вейвей, російський акціоніст Петро Павленський, сербська художниця Марина Абрамович та англійський стріт-артер Бенксі. Безумовно, даних митців з упевненістю можна назвати майстрами арт-протестів, оскільки їх твори тим чи іншим чином викривають негативні сторони певних соціальних, політичних або ж культурних явищ і торкаються глобальних проблем сучасності.

Отже протестні настрої втілюються не лише в політичних акціях, а й в різноманітних формах сучасного мистецтва. Одним із яскравих явищ мистецтва сучасності можна із впевненістю назвати арт-протест – «...мистецтво, спрямоване на прогресивні суспільні зміни», яке допомагає виразити дійсність у художніх образах та постійно розвивати художню сферу [19]. Дослідженню саме цього явища присвячена дана наукова розвідка.

Протест, як зазначалося вище має свою специфіку видів та форм. Учасники протестних акцій вдаються до різноманітних способів вираження своєї позиції, свого невдоволення. А тому виходячи з цього почали розрізняти різні види протестів.

Найпоширенішими виявилися три види. Політолог і соціолог Ірина Танага виділяє: політичний, соціальний та культурний. До політичного вона відносить протест «звернений до представників влади, головна мета якого – зміна політичної ситуації, політичного режиму та курсу загалом». Як приклад можна навести революцію 2004 року або ж майдан 2014, які не просто породили масу невдоволь, а й дали змогу протесту виявитися в усіх свої формах.

А ось соціальним Танага назвала протест, який «спрямований проти соціальної нерівності, різного роду проблем, спричинених переважно жахливою економікою». Також вона запевняє, що цей вид

здатний трансформуватися та переростати у політичний. Серед форм вираження такого протесту найпоширенішими стали: демонстрації, мітинги, бастування, пікетування та інше.

Останнім видом є протест культурний. Таким називають явище, спровоковане тими чи іншими подіями у культурі, що в результаті породжує естетичний бунт. Яскравим прикладом є протести, що відбулися у художньому музеї Хайфи. Вони були спрямовані проти виставки, присвяченої релігії в культурі споживання. Невдоволення віруючих викликали скульптури фінського художника Яані Лейнона. Митець створив дійсно скандальний арт-об'єкт: він зобразив розп'яття клоуна Рональда Макдональда і ляльку замість Ісуса. За ідеєю ці скульптури демонструють неприйнятне використання релігійних символів гігантськими корпораціями, що є проявом антиморальності. Адже саме клоун Ронні став символом масової культури, досягнувши рівня релігійного поклоніння [19].

Окрім видового різноманіття, протест має безліч форм. Як ми вже зазначали вище існує дві групи – насильницькі й ненасильницькі. До перших відносять бунт, різного роду повстання, терор, а також революції [20]. Найбільш масштабними, звісно ж, стали революції. Як приклад революція Гідності в Україні. Вона не лише зкалічила долі багатьох людей, а й породила цілу низку подій. Але на їх підвалинах мистецтво поповнилося новими художніми зверненнями.

Різноманіття форм другої ж групи значно більше. До цього ряду відносять протестне голосування, мітинги, мовчання, різного роду пікети, марші, а також безпосередньо, арт-протести. Звичайно ж найбільш цікавими й незвичайними є мистецькі протести. Більш детальніше про їх видову специфіку та про їх приклади мова піде у наступних розділах.

Як окремий вид і водночас форму, тип протесту можна виділити віртуальну активність. Його виникнення безпосередньо пов'язане з

новими комунікаційними можливостями XXI ст.. Це соціальні мережі, які дають змогу не лише спілкуватися, а й створювати цілу віртуальну культуру. Такі мережі як Facebook, Instagram, Twitter та ВКонтакті, а не так давно і Telegram «досить ефективно виконують роль каналів трансляції організаційних інновацій протестів та безпосередньо втягнення до протестної діяльності» [1, с. 145].

Загалом сучасні форми протесту починають активно проникати в наш світ, сьогоднішню дійсність. Найбільш активно вони виявляються у великих містах з високою концентрацією активності жителів.

Отже протест у мистецтві існував досить давно, про те найбільш яскраво виразився в останніх століттях. Порушувалася переважно тематика саме антимілітаризму. Завдяки протесту мистецтво постійно живило інтерес до себе. Художнє середовище мало змогу використовувати мистецтво як важливу зброю, що є значно сильнішою з філософської точки зору, адже не лишає байдужим нікого, привертаючи увагу великих мас.

РОЗДІЛ 2

МИСТЕЦЬКИЙ ПРОТЕСТ ЯК СКЛАДОВА СУЧАСНОГО СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОЦЕСУ

2.1. Арт-протест у дискурсі нонконформістської культури

Втіленням справжнього мистецького протесту стало таке явище в художній культурі, як нонконформізм, який починає зароджуватися у 1950–х рр. Це своєрідне мистецтво являє собою заперечну позицію митця щодо усталених норм, ідеології життя суспільства тоталітарних країн СРСР та Східної Європи. Більше того, таке мистецтво виникло, навіть, як повна протилежність офіційному, адже митці творили усупереч всім канонам художнього світу тієї епохи. Загалом синонімічними поняттями до нонконформізму є «андеграунд», «дисидентське мистецтво», «неофіційна творчість», тощо. Тобто, «нонконформізм – це надання митцем пріоритету власному поглядові, порівняно з думкою, що переважає в оточенні ...» , по-іншому «умовна назва художніх течій, що не вкладалися в норми офіційного радянського мистецтва...» [4, с. 173].

За часів тоталітаризму під нонконформізмом слід розуміти тихий або гучний – у міру сміливості митця – спротив затвердженим ідеологічним настановам (скажімо, соцреалістичній манері подання візуального повідомлення); за часів демократичних під нонконформізмом слід розуміти неодмінно гучний спротив будь-яким намаганням щось увести в раціональні рамки, якщо бракує ідеологічних; за часів, коли відбувається перехід від «догматичного суспільства» до демократичного, під нонконформізмом слід розуміти спротив самому собі у прагненні перетворити попередні настанови на такі, які б збігалися із нонконформними настановами інших митців, які прихильні

до прагнень автора та бажають тих самих змін [21, с. 272].

На формування такої протестної культури перш за все впливав жорсткий контроль усіх сфер життя в тодішньому тоталітарному світі. Кінець 1950-х початок 1980 років вважається складним періодом розвитку вітчизняного мистецтва другої половини ХХ століття. У час завершення радянської доби та кризи ідеології у художньому просторі почали з'являтися заборони на твори, що були відсунуті тодішньою офіційною кон'юктурою. Це і спричинило різноспрямованість та неоднозначну розшарованість мистецького процесу пізньорадянських десятиліть, що послугувало необхідністю осмислення основних принципів контраверсійних художніх явищ. Поява визначень «офіційного» та «неофіційного» мистецтва (нонкорформізм, андеграунд, шістдесятництво) окреслили місце митців у радянській культурі та їх позицію щодо соцреалізму.

У західному світі на той час відбуваються помітні зміни. Це виявляється у свідомості творців та в основоположних засадах їх діяльності. Окрім цього наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. виникають поп-арт і концептуалізм, які позначають появу філософії постмодернізму. Саме на цьому тлі надзвичайно важливою виявляється роль нонконформізму. Він зберігає причетність окремих художників, які переважно активно спілкуються з вузькими колами творчої молоді, до всеохоплюючих процесів, які відбуваються у світових мистецьких колах. Завдяки діяльності митців-нонконформістів існував здебільшого невидимий для ідеологів, життєтворний зв'язок, який не давав змоги потрапити мистецтву у зону остаточної ізоляції. Нонконформізм немов би акумулює приховану потенційну енергію, постійне і цілком природне прагнення сфер мистецької діяльності до творчої свободи, яке в повній мірі проявиться наприкінці 1980-х рр. [22].

Нонконформізм як суспільно-мистецьке явище поставав на зіштовхненні мистецької еволюції та на тлі історико-культурних і

політичних метаформоз. Це явище стоїть поза офіційною ідеологією та просторовими вимірами, це протест проти «традиції», прагнення плисти проти течії. Варто зазначити, що засади принципового протесту проти офіційного мистецтва виявилися у повному обсязі у живописі.

Згідно з новою парадигмою переосмислення національних цінностей та пошуком шляхів самоідентифікації, нонконформізм більше не ототожнюється тільки як опозиція соцреалізму. Сьогодні нонконформізм розглядається широко і у розрізі української художньої культури загалом та є уособленням опору асимілятивних процесів. Як явище української культури нонконформізм – це радше пошуки інтелектуального змісту у творчості, що формували світоглядні орієнтації української культури та впливали на продукування нових моделей мистецького розвитку.

Нонконформізм, справді, яскраво відобразився, в українському художньому просторі. Як помітне явище в історії українського мистецтва в другій половині ХХ ст. він проявився у період 1960-1980-х років. Це можна було спостерігати практично всюди. Основні ж, найпотужніші осередки нонконформізму формувалися у важливих мистецьких центрах України, місцях найбільшої концентрації мистецьких сил, наприклад, у Києві, Одесі, Львові та Харкові [4].

Цікаво, що одним із перших і найяскравіших нонконформістів був митець саме українського походження – футурист Давид Бурлюк, але свій творчий шлях він торував, на жаль, на території інших держав. Він протестував проти символізму, будь-яких форм академізму, реалізму, рутинності життя. Його називали «батьком російського футуризму», а сам митець проголосив себе «революціонером мистецтва». Бурлюк разом зі своїм соратником В. Хлебніковим виразно та незабутньо для публіки демонстрував свою невдоволеність міщанським світом та презентував себе як аристократ – маргінал. Він один із перших почав використовувати колаж та вклеювати у свої полотна різні матеріали.

Саме ця особистість своїми радикальними настроями надихала нонконформістів [23].

Особливу увагу варто приділити й авангардисту, учаснику однієї із перших міжнародних нонконформістських виставок – Івану Марчуку, якому також довелося творити за кордоном і лише в роки незалежної України почав влаштовувати виставки і в Україні. Митець використовував неофіційні техніки у своїй творчості, зокрема «живописне плетіння», що унеможлиблює повторення його робіт та надає їм особливої загадковості [24].

Загалом же нонконформізм став всеохоплюючим явищем в Україні, як гостра реакція на заборони національної творчості. Дослідниця Леся Смирна зазначає, що «вже за радянських часів історію українського мистецтва було «перекреслено» ідеологічними заборонами, а увесь дореволюційний період його розвитку був розкритикований (І. Вроною та ін.) за доморослий побутовий етнографізм, «шароварщину», «хуторянство», національну й етнографічну обмеженість, закоснілий провінціалізм, вузький «просвітянський» патріотизм, міщанську обмеженість». Разом з тим, науковиця наголошує на наступному: «незважаючи на таку позицію художніх критиків 1930-х років, українське мистецтво відповідало загальносвітовим тенденціям моди на національне, що плекало національні прояви, вважалось синонімом щирого...» [25].

Український нонконформізм насправді виходив за межі просто художньої течії, це було ніщо інше як жорстока боротьба за повернення в культурний простір української культурної традиції. Нове осмислення світових тенденцій, що перепліталися з потребою національної самоідентифікації, пошуки нової форми художнього вираження неминуче виливалися у жест політичної волі. Саме такий стан речей спричинив формування нонконформної реальності. Це явище стало витоком багатьох процесів, що відбуваються і у сучасному українському

мистецтві.

Нонконформізм став тією ланкою, що об'єднала авангард початку ХХ століття та модернізм 1960-1980-х рр. Згідно до цього, навіть, вчителями нонконформістів були представники авангарду і раннього модернізму: у Вагрича Бахчаняна – Василь Єрмілов, у Олега Соколова – Теофіл Фраєрман, у Павла Бедзіра – Ернест Контратович, у Карла Звіринського – Роман Сельський. Завдяки нонконформізму були «апроприйовані» та творчо переосмислені західні течії модернізму та такі мистецькі форми, як асамбляж, інсталяція та таке незвичайне явище, як перформанс [4, с. 195].

Знаковим для українського мистецтва тих часів, що змінило вектор розвитку в бік досягнення національних основ творчості, було повернення в 1960-1970-х рр. імен забутих народних художників – А. Собачко-Шостак, І. Шостак, В. Довгошиї, Є. Пшеченко, М. Приймаченко, Е. Повстяной, А. Верес та А. Василящук, І. Приходько. Для мистецтва українських художників-нонконформістів було характерним звернення до архетипів, легенд, подій і героїв національної історії, іконографії народної картини, образу дівчини-покритки (незаміжньої матері), календарно-обрядових «дійств», пов'язаних з розвитком етнокультури, поезії Тараса Шевченка, мотивів українських народних пісень. Цей перелік можна довго продовжувати. Тобто, це було апелювання до всього того, на чому будувалася міфопоетика другої хвилі пошуків «українського стилю» 1960-х рр. [5, с. 156].

Український мистецький нонконформізм, – як вияв прихованого бунту проти ідеології соцреалізму, – являв собою дуже складне і суперечливе явище. На відміну від свого опонента, – соцреалізму, – він відбивав ментальні, світоглядні та духовні орієнтації українців, намагався відновити цілісний національний образ української культури, відстоював пріоритети української мови та національної історії [5].

Період існування нонконформізму в Україні після себе залишив

велику спадщину, що є відкритою для подальших досліджень. Залишившись поза часом, нонконформізм розглядається як світоглядний феномен в контексті різних епох. Сьогодні український нонконформізм, що був формою збереження національної культури та мистецьким протестом, став народним мейснтрімом та державотворчим активізмом. На відміну від Росії, де ідеологія влади активізує радикалізацію нонконформізму, що підтверджують своєю діяльністю такі мистецькі угруповання, як Pussy Riot, гурт «Війна» та інші. Тому окремого розгляду заслуговують також митці, що працюють з кінця ХХ – початку ХХІ століття, адже їхня творчість є концептуальним переосмисленням реалій тоталітарного періоду та демократичних моделей розвитку суспільства, величним «протестом за для протесту».

Таким чином, нонконформізм став трампліном, від якого відштовхувалися ті художники, котрі мали сміливість творити незаангажовано, тим самим самоідентифікуватися в культурі, до якої вони вважали себе належними.

Виникнувши як бунт проти культури мас, нонконформізм дав можливість митцям зрозуміти, що у кожного з них є свобода у творчому самовираженні, навіть, якщо їх естетичні вподобання, приміром спосіб вираження ідей на полотні, виходили за рамки, зовсім суперечили загальноприйнятим канонам. Для митців така свобода особливо важлива, а тому нонконформізм знаходить місце і у художньому середовищі сучасності.

Нонконформісти нашого часу, як і раніше у своїх працях відображають радикальну незгоду з теперішніми політичними явищами й установками, виступають проти сучасних реалій життя (занедбаній екології, соціальної нерівності, активно звертаються до тем волі, «міфологічної» демократії, міграції, насильства, тощо). Так, приміром, польська художниця Алісія Кваде сміливо заявляє на кожній виставці, що вона «художниця, а не якийсь політик, саме тому може дозволити

собі творчість без меж, може будь-де і будь-коли демонструвати свою незгоду з усталеними нормами й реаліями теперішнього буття». Цілковитою є і позиція куратора багатьох виставок Вальтера Смерлінга, який твердо переконує оточуючих у тому, що «сучасне мистецтво немає меж» [26].

Відомим нонконформістом нашого часу, який творчий шлях розпочав ще у минулому столітті й утвердився в мистецькому середовищі, як художник-шістдесятник, учасник перших авангардних виставок неофіційного мистецтва є Гліб Богомолів. Його роботи були своєрідним бунтом усвідомлення проти ідеологій. Так виставка під назвою «Герой» демонструвала невдоволення й незгоду митця з швидкою зміною життєвих орієнтирів у кожній епосі. На виставці були представлені портрети невідомих людей, цілком абстрактні, але кожен з них втілював образ героя тої чи іншої епохи. За допомогою накладених мозаїчних мазків художник передавав різноманіття інтерпретацій значення героїв у різні часи. Тобто, якщо у період античності гладіатори втілювали образ сильних та могутніх людей, але все ж рабів, то в часи середньовіччя лицар був вільним героєм, якого оспівували в піснях, поважали. Автор у такий спосіб доводить, що ця нерівність несправедливо має свої прояви й досі.

Зважаючи на те, що Богомолів був дитиною війни, в багатьох його роботах ця тема також знайшла своє відображення. Зокрема, вражає полотно, на якому він зобразив елемент багаторазово простріленого одягу, чим показує, що війна завжди залишає рани, нівечить та вбиває [27]. Одним із найяскравіших представників нонконформізму не лише минулого століття, а й цього часу став і соцартівець Леонід Соков. Особливістю його творчості стали заперечна позиція догмам соцреалізму, гострий гумор та інтелектуалізм. Його роботи – це насмішка над радянською владою та вадами того суспільства, над абсурдом масової культури. Це можна прослідкувати у таких роботах

митця, як скульптура «Сталін і Гітлер», де обидва історичних персонажі відтворено в образі народної іграшки, вони тримають у руках молотки, якими націлюються на, і без того, понівечену планету. Подібних робіт у митця ще чимало. Приміром він написав спільні портрети Сталіна та Мерлін Монро, що символізувало зіткнення різних світів та було цілковитою алегорією. Адже одна держава для утримання влади діяла за допомогою омани, а інша тримала людей у страхах, під постійним контролем, що художник вважав недопустимим та абсурдним [29].

До вище перерахованих образів звертався і такий представник андеграундного мистецтва як В'ячеслав Ахунін. Він є першим художником-нонконформістом Узбекистану. У 2012 році митець у Києві створив 42-метрову інсталяцію із зірок червоної алеї, на яких написані імена антигероїв, людей, які у різні періоди історії починали війни. Зобразив і багатьох політиків сучасності, зокрема, представників влади сучасної Росії, чим художник ніби пророчив події в Україні 2014 року [30].

В сучасному українському мистецтві також діє ціла плеяда нонконформістів. Центрами найбільшого розвитку нонконформізму в Україні, як раніше залишаються Одеса, Київ, Львів та Харків. Так одним із яскравих представників є Сергій Савченко, який приєднався до одеських нонконформістів ще на початку 1980-х років. Їх об'єднання має назву «Мамай». Твори художника носять цілком абстрактний характер, він виступає проти буденності й блідості світу, тому завжди використовує яскраві або ж м'які, але не менш насичені кольори.

Протест нонконформістів Одеси мав цілком естетичний характер, аж ніяк не політичний та направлений проти пануючого у соцреалізмі. Відомою його роботою є абстрактна композиція «Кордони сонця на краю степу» в одеському Центральному парку ім. Тараса Шевченка. Вона створена із чотирьох п'ятиметрових стовпів, які своїми верхніми точками, ніби межують з морем та небом [31].

Одним із лідерів нонконформізму в Одесі є всім відомий український художник Олександр Ройтбурд, творчість якого наскрізь просякнута протирічною позицією по відношенню до світу, вона поєднує реальність та фантастику. У 2013 році митець створив проєкт «МАКРОінсектарій», який включав серію його робіт із зображенням людей та комах. Картини утверджували ідею цілісності світотворення, світ людей, матеріальних цінностей та природного середовища, зокрема, комах, як символу трансмутацій, перероджень, що притаманно сучасному суспільству. Таким, на думку митця, і є наш світ з усіма його реаліями, такими є вади людства [27].

Досить виразною є творчість і українського художника Арсена Савадова. Саме його спільну роботу з Георгієм Сенченком під назвою «Сум Клеопатри» написану 1987 року прийнято вважати точкою відліку сучасного українського мистецтва. Його творчий доробок має, навіть, дуже провокаційний характер. Так у 2019 році він створив проєкт «Голоси любові» - це перформанс й водночас фільм-реконструкція однієї історичної події, а саме відтворення виступу Мерлін Монро у Кореї 1954 року для підняття бойового настрою, духу американських солдатів. Особливість роботи полягає у тому, що Арсен Савадов показує це під своїм кутом зору та проводить художній акт, безпосередньо, на території українського Донбасу. Роль діви виконала оперна співачка Марія Максакова та переодягнений у жіночій образ співак ЕЛ Кравчук. Метою цього перформансу було прагнення художника довести, що в будь-які часи, навіть в умовах війни, мають звучати голоси любові [32].

Для того, аби повною мірою зрозуміти як українські митці-нонконформісти нині критикують сучасне суспільство варто переглянути хоча б одну виставку. Яскравим прикладом є «Рецепт для утопії» - виставка, яка відбулася в Інституті проблем сучасного мистецтва у 2016 році. Головною ідеєю організаторів було своїм творчим дослідженням поняття світу та «утопій», ідеалів суспільства

продемонструвати людям, що свій рецепт утопії може запропонувати кожен, проте ніколи невідомо до чого призведе його практична реалізація, і не зрозуміло чи зможе це створити, так званий, рай на Землі. До виставки долучилися відомі нонконформісти України, зокрема, той же Арсен Савадов, Олег Тістол, Роман Мінін, Назар Білик, Павло Маков та інші. Кожен експонат виставки по-своєму цікавий та розкриває, справді, актуальні теми. Приміром робота Назара Білика «Простір навколо нас», присвячена взаємодії навколишнього середовища і людини та дослідженню специфіки побудови форми та її сприйняття людиною. У такий спосіб автор показує, що кожен з нас дивиться на зовнішній світ крізь свою, індивідуальну призму [33].

Турбують нонконформістів сучасного мистецького середовища і актуальні проблеми сьогодення, зокрема світова пандемія Covid-19. Так одеські художники виразили свій протест проти карантину 2020 року, влаштувавши «Виставку на вимогу», в якій митці прагнули показати, що для них, як для представників неофіційного мистецтва, пандемія створила некомфортні умови для творчості. Тобто це має змусити кожного замислитися над своєю буденністю, аби зрозуміти як багато часу ми раніше марнували і пандемія – можливість перевантажити свої думки й почати все по-новому, одна проблема – умови інші, відтепер поширеним поняттям є «самоізоляція». Лише один на один зі своїми думками ми здатні все ж таки переосмислити життя. Найбільш влучною у цьому сенсі є робота Ігоря Гусева, який створив картину «Стіна», що символізує своєрідне розмежування зовнішніх змін та коливань й життя самої людини. Камерність виставки ніби переплітається із тією заглибленістю в себе та роздумами людей під час пандемії [34].

Отже нонконформізм у сучасному художньому середовищі продовжує існувати у різноманітних проявах та формах. Саме митці неофіційного мистецтва, на разі, відіграють важливу роль, адже їх роботи підіймають гострі теми та змушують людей замислитися над

життям, над тим, яким стало наше суспільство й яким може стати світ, якщо уже зараз ми не змінимо свої принципи та не зрозуміємо скільки безглуздих речей робимо.

2.2. Арт-активізм як форма сучасного протесту

В наш час, коли відбуваються неприйнятні модернізаційні процеси, воєнні конфлікти, руйнування екосистеми планети та безліч інших проблем, людство знаходиться у пошуках способів їх вирішення. Але вирішувати традиційними методами, одним з яких є звичайний протест, стає все складніше. Тому суспільство знаходить новий ефективний засіб – арт-активізм. Саме мистецтво стає надійним помічником.

Особливістю арт-активізму є вираження суспільної думки та протестних настроїв за допомогою провокативних, іноді, шокуючих художніх образів. У такий спосіб мистецтво перетворюється на ефективну зброю. Цей феномен здатний не лише виразити суспільні настрої, показати існуючі глобальні проблеми, а й вплинути на подальше їх вирішення за допомогою мистецтва. А від так і змінити суворі реалії життя. Таку мету наслідував авангард, який намагався змінити світ художніми засобами. Саме в цей час активізм набуває все більшого значення. Йому вдається за допомогою своїх практик, естетизуючи глобальні проблеми, закликати соціум до радикальних змін, яких давно потребує світ і при цьому породжувати нові і нові мистецькі форми, напрями й течії.

В основі арт-активізму, як форми протесту лежить акціонізм. Це «мистецтво дії» бере початок у творчості футуристів, дадаїстів та сюрреалістів, але великого поширення набуває тільки з 60-70-х років ХХ ст., не втрачаючи стрімкості розвитку та актуальності і до нині [9].

Ксенія Аніскович стверджує, що каталізатором появи акціонізму, як протесту стали знеособлення та абсолютна комерціалізація мистецтва, а вже дещо пізніше суворі реалії життя й глобальні суспільні проблеми [35]. Однією з тем, яка не аби як вплинула на протестні настрої представників художнього середовища стала війна разом з усіма її атрибутами. Тому в соціокультурному просторі виникає новий художній напрям, який стає радикальною реакцією на війну.

Група «Дада» виникла за ініціативи митців-емігрантів Р. Гюльзенбека, Г. Балля, Г. Арна, М. Янко та ТрістанаТцара. Позиція митців породжена тим, що їх епатуюча «анти творчість» виникла в обстановці жаху і розчарування перед обличчям соціальних потрясінь та катастроф - Світової війни й революцій. Луї Арагон згадував: «перед лицем дійсно небаченої картини руїн, серед яких дибали люди зі скаліченими тілами й серцями ...привітали з галасливою радістю виклик, який був кинутий у світ під іменем Дада» [36]. Отже в мистецькому просторі завирувало щось нове, що стало рушієм подальшого розвитку мистецтва. Антимілітаристська позиція митців дадаїстів яскраво виражена у висловлюванні лідера групи Трістана Тцара: « До 1916-1917 років війна здавалася сталою назавжди і кінця їй не було видно. Звідси огида і гнів. Ми були рішуче проти війни, ми знали, що війни не скасувати, якщо не вирвати її з коренем» [37].

Витоки акціонізму у контексті антивоєнного руху сягають також в'єтнамської війни. Так протягом 1960-70-х років антивоєнні протести посіли помітне місце у соціокультурному просторі США. Пов'язані вони були в першу чергу з американською агресією у В'єтнамі. Рух незгодних з політикою уряду набув масового характеру: постійно тривали вуличні акції, з активною громадською позицією виступили митці, по всій країні відбувалися концерти та мітинги, що закликали негайне припинення військових дій.

Апологети антивоєнного руху вдавалися до різноманітних

креативних форм вираження протесту. Так, у березні 1969 року Джон Леннон та Йоко Оно провели тиждень у ліжку одного з готелів Амстердама. Протягом цього часу подружжя спілкувалося з журналістами, закликаючи припинити всі війни. Ця акція мала назву «У ліжку за мир».

Провокативними та іноді, не одразу зрозумілими є роботи художника Петра Павленського та багатьох сучасних молодих митців. У своїх перформансах, присвячених військовим конфліктам, акціоністи вдаються до найрізноманітніших дій та ідей: обливають військові мундири кров'ю, що символізує загиблих, обмотуються колючими дротами, не подаючи ознак життя, одягають пов'язки на очі, бігаючи з несамовитим криком та кривавими руками. Як приклад можна згадати арт-проект художників Дарини Кольцової та Романа Михайлова «Листи із дому». Частиною проекту був перформанс, під час якого художниця протягом дня вишивала військовий кітель, чим намагалася привернути увагу до проблем війни.

Демілітаризація – актуальне і невідкладне завдання всього сучасного світу, особливо країн так званого «клубу ядерних держав». Рішення цього завдання необхідно почати з консолідації міжнародних зусиль з метою розробки глобальної антивоєнної стратегії. Для її формування необхідно створити авторитетний і легітимний, з міжнародної точки зору, інститут «глобальної демілітаризації». Потім крок за кроком вирішувати конкретні питання по масштабам, термінам, методам і напрямам демілітаризації, при необхідності розробляючи моделі, як для окремих країн, так і для військово-політичних альянсів. На зміну мілітаризації як форми, що забезпечує національну безпеку, в XXI столітті має настати ера демілітаризації – як найнадійніша модель глобальної безпеки [38].

«Активними захисниками миру і відомими ідеологами викорінення воєн без застосування насильницьких методів були

насамперед іреністи – теоретики міжнародного миру в епоху королівського абсолютизму і релігійних воєн. До них можна віднести Е. Роттердамського, О. Боні, Х. Пізанського, Ф. де Вітторіо, С. Франка та ін.» [39, с. 100].

Г. Гегель вважав, що війна відзначається очисним впливом щодо морального здоров'я суспільства, що схильне до гниття при тривалому мирі. Основоположник філософської школи психоаналізу З. Фрейд стверджував, що війну слід розуміти «як спробу психологічного самозбереження народу, як вихід назовні деструктивного потягу до самознищення, до смерті» [38].

Погляди більшості філософів на природу війни і миру розкриваються безпосередньо через полеміку з Л.М. Толстим, з його вченням про ненасилля. Відповідно, погляди представників етики ненасилля є пацифістськими і являють собою позицію «за абсолютний мир».

Л.М. Толстой звертається до Євангелія, як до Нагорної проповіді. Відступ від закону «люби ворога свого», даного Христом, та інші пояснення Нагорної проповіді він логічно і правильно вважає наслідком компромісу церкви і держави. Лев Толстой стає зятим противником війни і будь-якого насилля. І на перший погляд, здається, що його думки не суперечать християнському ученню [40, с. 208].

Також існує протилежний погляд на природу війни, який походить від концепції Л.М. Толстого і розвивається в теоретичних роботах і практичній діяльності М. Ганді і М.-Л. Кінга. Цей підхід став основою сучасного пацифізму – руху за мир в усьому світі в різноманітних його формах і варіантах.

Концепції Л.М. Толстого, М. Ганді й М.-Л. Кінга пропонують альтернативу війні, яка полягає в особливому, ненасильному типі опору супротивнику, сенс якого полягає не в покірності і тим паче не в боягузстві, а у здатності конфліктуючих сторін знайти компроміс і в

мобілізації сили духу кожної людини. Такий підхід включає комплекс заходів – дипломатичних переговорів, мирних виступів, використання прийомів ораторського і політичного мистецтва, спеціальну методичку ненасильницьких дій [40, с. 210].

А. Конухова зазначає: «Саме позиція за “зменшення насилля” (а не утопія абсолютного ненасилля) може дати реальний практичний результат. При цьому для досягнення миру і зменшення конфліктів доречними будуть багато принципів, що історично вироблені етикою ненасилля. Дані принципи особливо актуальні в сучасних умовах, коли світ сповнений етнорелігійними, політичними, економічними протиріччями. <...>“Алгоритми” етики ненасилля стануть у нагоді у прагненні до більш благополучного соціального і морального устрою. <...> Гармонія добра і зла у світі завжди зберігається. Але те, в який саме бік буде перевага – добра або ж зла, – залежить від морального вибору кожної особистості і в цілому людства» [40, с. 212]. Мистецтво тут постає зброєю!

В практиці акціонізму, окрім теми війни, порушуються ще багато не менш важливих питань. Адже в світі безліч проблем, які не найкращим чином впливають на розвиток людського суспільства загалом та окремо на життя кожного з нас. Прикладів можна навести чи мало. Так, наприклад, в 2013 році художники США вирішили виразити свою позицію стосовно насилля зі зброєю. Митці у значній кількості вийшли до меморіалу Лінкольна у Вашингтоні, та намалювавши контури людського тіла, за звичними для поліції методами, лягли на асфальт, не подаючи ознак життя. Таким чином учасники акції намагалися протестувати проти дозволу носити зброю громадянам США, а також вшанувати пам'ять людей, які загинули від вогнепальної зброї в країні. Акцію повторювали ще не раз по всіх містах країни [41].

Не менш вагомим болючим питанням для суспільства, яке теж хвилює представників художнього світу є насилля в усіх його формах. А

тому митці створили безліч творів, що вкотре доводить важливе значення протесту для сучасного мистецтва. Однією з тих, хто вирішив виступити проти цього явища за допомогою творчих практик стала французька художниця, засновниця міжнародного культурного проєкту «Леді світу проти насилля» Діана Штауер. Її акція складалася з декількох етапів: маршу з групою підтримки через центральні вулиці Мілану та встановлення картини «Мовчання вбиває» на стіні ляльок, яку було створено в ім'я творчості та надії на припинення гендерного насилля. У такий спосіб вона показала свою позицію стосовно вибухів в Анкарі, Турції та насилля по відношенню до жінок в Кельні: «У моєму житті мені довелося зустрітися з актами насильства. Я знаю, як надзвичайно болісно це може бути для людей, а значить буду боротися з цим... Я вважаю, що культура, а значить і мистецтво є найбільш ефективною зброєю для боротьби з насильством» [42].

З кожним днем, окрім різного роду насилля, все більш масштабною стає інша проблема, адже планета потерпає від згубного впливу людської діяльності. Екологи усього світу вказують на головні процеси, які є ознакою наближення екологічної катастрофи: глобальні потепління, забруднення водойм, опустелювання земель, знищення лісів, руйнування ландшафтів разом з екосистемами, постійні викиди в атмосферу, утворення кислотних дощів та багато іншого. Але однією з найбільш глобальних все ж таки є саме антропогенне забруднення середовища виробниками енергії (ТЕС, ГЕС, котельні, тощо). Тому митці, які не менш занепокоєні катастрофічністю екологічного стану планети за допомогою мистецтва закликають людей нарешті замислитися над майбутнім та зупинитися, доки не запізно. Так під час саміту активісти Бразилії створили на одному з пляжів живий баннер з кількох сотень людей. Це творіння відображало надпис «Rios Para a Vida», що в перекладі з португальського означає «Ріки для життя». Головна мета акції – протест проти великих ГЕС на Амазонці. Оскільки

їх будівництво приводить до масштабного затоплення лісів та знищення значної кількості видів тваринного світу [43].

А ось художник Олафур Еліассон пішов іншим шляхом, він влаштував перформанс прямо посеред Парижу: на головних вулицях міста митець розтоплював великі крижані брили. Таким чином Еліасон вказував на такий наслідок людської діяльності, як глобальне потепління [44].

За словами Н. Гусевої, уроки політичної історії Німеччини, побоювання повернення фашизму змусили молодь вдивлятися в оточуючу її дійсність, виробляти власну оцінку не лише минулого, а й перспектив майбутнього. Ось чому значна частина молоді виступила активним учасником антиядерного руху в Західній Німеччині, не бажаючи перетворення своєї держави на ядерну зону та виступаючи проти оснащення ядерною зброєю Бундесверу [45, с. 116]. Агресія Ізраїлю проти Сектору Газа 2009 року викликала хвилю студентських протестів по всьому світу. Відомі також своїми пацифістськими поглядами хіпі, найвідоміший лозунг яких («Займайтеся коханням, а не війною») яскраво демонструє моральні принципи субкультури.

Сьогодні молодь бере участь в різноманітних акціях, але дійсно яскравими та найрозповсюдженішими стали великомасштабні флеш-моби, які так чи інакше привертають увагу великих аудиторій. Ці сплановані акції дають змогу не лише виявити й продемонструвати своє ставлення до тяжких реалій сучасного світу, а й у повній мірі проявити свої творчі потенціали та привернути увагу до проблем, які хвилюють.

Головною силою таких акцій є неочікуванність та масовість. Учасниками флеш-мобів є також підлітки, які часто виступають з ідеями про збереження миру. Іноді акції можуть мати незвичний характер, зображаючи якусь дію, яка дещо шокує. Так у Європі організували флеш-моб на знак протесту проти війни, в ході якого учасники обливалися імітованою кров'ю. Загалом у флеш-мобах використовують

елементи, які б символізували те, чого намагаються досягти або ж навпаки викликали відразу до явища, яке обурює, художні елементи танцю, пісні, тощо.

За словами М. Чистякової «з точки зору акціоністів будь-яка акція з певним концептом повинна обов'язковим чином, якщо не вплинути на свідомість та світобачення людини, то хоча б змусити їх замислитися над темою акції, яка розглядається через призму сучасного світу» [6].

Отже акціонізм, як форма мистецького протесту, виникнувши в ХХ ст. не припиняє розвитку та набуває популярності до сьогодні. Його яскраві форми такі, як перформанс, інсталяція та флеш-моб допомагають митцям виразити свої погляди у незвичний спосіб, який привертає увагу публіки, шокує та змушує замислитися над глобальними проблемами світу і при цьому підіймає рівень значущості та сили мистецтва.

Як відомо мистецтво може надихати людину на певні дії, зокрема, взяти безпосередню участь у певних протестах, віддати голос на виборах за кандидата з відповідними політичними поглядами, стати активним учасником певних акцій у соціальних мережах, піти на кардинальні зміни в житті, тощо. Саме мистецтву вдається описати будь-яку проблему або подію, визначити її місце в символічному устрої буденного життя та допомогти людині обрати позицію стосовно цих дилем. Особливо ефективною формою протесту у мистецтві в цьому аспекті є арт-активізм.

Адже йому характерні діючі засоби впливу, які просто не можуть не привернути уваги суспільства такі, як реактивність, шокування, медіа-ефект, яскравість та порушення постійно актуальних питань.

За часи свого існування арт-активізм постійно породжує нові форми, характерними рисами яких є провокативність та непередбачуваність. Завдяки цьому в мистецтві виникають власні образи та креативні жанри, а митцям вдається вплинути на суспільні настрої та окремі позиції.

Свої ідеї та концепти митці втілюють у таких видах та формах акціоністського мистецтва, як перформанс, хепенінг, флеш-моб, інсталяція, тощо. Такий вибір обумовлено тим, що саме акціям притаманний ефект психологічного впливу та обов'язкове привернення уваги шокуючими елементами, а також безпосередній зв'язок з інноваційним процесом. Сергій Гузков стверджує: «Найяскравіші акції, як і кращі книги або ж фільми, можуть сказати про час та проблеми більше, а ніж підручники історії. Адже мистецтву притаманно звертатися до злободенних сюжетів і проблем, що досить часто допомагає інакше поглянути на світ» [46].

Одним із яскравих та найцікавіших концептуальних форм акціонізму є перформанс. Загалом він являє собою своєрідне мистецтво дії перед публікою. Основними творчими ресурсами в перформансі виступають самі учасники (митці або ж запрошені), рухи, поведінка та матеріальна предметна складова, які пов'язуються певною ідеєю та смисловим навантаженням. Особливістю перформансів також є аналіз проблем та способів їх розв'язання за допомогою художніх прийомів у мистецтві [10].

Загалом творці перформансів порушують досить широке коло проблем. Та однією з тем, на якій представники художнього середовища не припиняють акцентувати увагу протягом багатьох століть є воєнні конфлікти, які тривають і до нині. Сучасні митці, як і їх попередники, продовжуючи традиції акціонізму використовують саме перформанс. Підвалини якого заклали у ХХ ст. американські та віденські аукціоністи, які виростили з пам'яттю про жахи війни. Їх творіння стали очевидною реакцією на політичне гноблення, соціальне лицемірство й небачену жорстокість та включали елементи християнської символіки, насилля, різних непередбачуваних публікою речей. Вони інтерпретували свої акції в якості різновиду катарсису, позбавлення від агресивних людських інстинктів, що придушуються суспільством та вибухають

війною [7].

Так, наприклад, відома сербська художниця Марина Абрамович людина, яка стояла у витоків перформанс-арту, наслідуючи американських акціоністів та віденських митців, створила десятки яскравих акцій. Її робота кінця 90-х рр., «Балканське бароко» просто не може лишитися не поміченою. У рамках цієї акції вона сиділа на купі закривавлених кісток, які чистила щіткою протягом багатьох годин, наспівуючи балканські пісні та розповідаючи історії про Белград. Цей перформанс присвячувався жертвам війни в Югославії [11].

Не менше перформансів присвячується екологічним проблемам. Один із таких відбувся в Парижі, коли через надзвичайний стан заборонили демонстрацію, яку мали провести на захист екології планети. Тоді парижани звернулися за допомогою до мистецтва. Вони прислали замість себе десятки тисяч пар взуття, яке заповнило головну площу міста і все ж таки привернуло увагу суспільства [10].

Одним із напрямків акціонізму, який дуже схожий на перформанс став хепенінг. Але його головною відмінністю є безпосередня участь публіки у дійстві та відсутність сценарію, а отже йому притаманна імпровізація, яка дає змогу підсвідомо спонукати людину до тих чи інших роздумів та дій. Виникає хепенінг ще у 50-тих рр. ХХ ст.. Започаткував нову форму мистецтва композитор Джон Кейдж, який створив «П'ять хвилин «33» с.Тиша», а термін підхопили після вистави відомого митця минулого століття Алана Капроу [47].

Цікаві та часом зовсім непередбачувані хепенінги проводить художник із Великобританії Тіно Сегал, який отримав «Золотого лева» на Венеціанському бієнале. Його робота під назвою «These Assosiations» змусила замислитися всіх учасників акції над майбутнім світу та проаналізувати наслідки всього скоєного людством. Відвідувачі музею потрапляли у простір, де волонтери запитували спочатку про звичні буденні проблеми, а потім починали говорити про власні страхи

та хвилювання стосовно майбутнього [47].

У другій половині ХХ ст. формується така візуально-видовищна форма мистецтва, як інсталяція, яка не втратила актуальності і нині. Вступаючи в неординарні комбінації, представлені в інсталяціях речі звільняються від своєї утилітарності і набувають символічної функції [48]. За допомогою інсталяцій художники теж намагаються привернути увагу великих аудиторій до вічно актуальних проблем, серед яких військові конфлікти. Так було створено кілька масштабних антивоєнних інсталяцій, серед яких «Червоні маки біля Тауера». Це робота створена 2014 р. під час святкування Лондоном 100-ліття Першої Світової війни, художником Поллом Каммінсом і театральним сценографом Томом Пайпером. Зобразивши таку кількість червоних керамічних маків вони показали, що війна є «землею окропленою кров'ю», а кожна квітка символізувала загиблих на війні.

Не менш відомими стали інсталяції «Танучі скульптури» в Бірмінгемі скульптора Неве Азоведо, що символізували жертв війни та насилля. А також вражаюча інсталяція «1000 черепах» у Парижі Р. Клімонта із військових касок з різних частин світу. Завдяки своїй унікальності та креативності ці праці були підтримані великою кількістю небайдужих людей.

Окрім масштабних проблем, темами інсталяцій стають і звичайні буденні. Прикладом є інсталяція створена індійським художником Баадаллом Нанджандсвами, який розчарувавшись бездіяльністю влади, що відмовилася ремонтувати дороги, виготовив 20-кілограмові муляжі крокодила та анаконди в натуральних розмірах й помістив в одних з найбільших калюж центральної дороги міста. Це все ж таки привернуло увагу представників місцевої влади, адже на ранок там вже працювала ремонтна бригада [13].

Досить таки велику популярність у наш час отримало таке явище, як флеш-моб. Йому притаманно викликати подив у публіки та

згуртовувати навколо конкретної ідеї. Загалом більшість флеш-мобів виникають як реакція на ту чи іншу подію або ж проблему суспільства. Як приклад можна навести флеш-моб, до якого долучився весь світ – «*LOTS OF SOCKS*». Ця акція була організована на підтримку людей із синдромом Дауна. Головною ідеєю стало те, що всі учасники одягали різнокольорові шкарпетки, як символ додаткової хромосоми. А деякі люди проявили креативність, виготовивши зі шкарпеток аксесуари або ж взагалі мистецькі витвори (картини, скульптури). Так люди виразили свою підтримку, толерантність та моральну єдність з тими, хто страждає від синдрому [49].

Заслуговує уваги і ще один флеш-моб, який стартував зовсім нещодавно. Як відомо 1999 року в США відбувся надзвичайний інцидент: двоє учнів зі школи «Колумбайн» штату Колорадо ростріляли 13 людей, серед яких учні та вчителі, а після покінчили з собою. Подібна ситуація повторилася у 2018 р. в Керчі (Крим). А отже представники художнього середовища не могли лишатися осторонь. Тому австралійська співачка Sia розпочала флеш-моб головною ідеєю якого було, аби діти усього світу привернули увагу людського суспільства до проблеми збройних нападів на навчальні заклади за допомогою несподіваних танців у школах під одне із її музичних творінь. Ці танці мають показати громадськості, що школярі є мрійниками, які здатні змінювати світ на краще, але мирним шляхом, а не за допомогою зброї. Акція почала набувати масштабів тому триває і досі [50].

Отже арт-активізм став практикою, яка демонструє значення мистецтва, розширює та наповнює художній простір новаціями, а також є ефективним засобом боротьби із негативними явищами сучасного світу засобами мистецтва. Його акціоністські форми існування, завдяки своїй непередбачуваності, універсальності й шокуючим ефектам дозволяють не лише виявити позицію митця, а й підтримати певну ідею та привернути увагу великих мас до проблем, які потребують негайного

вирішення. Французький режисер та художник А. Арто стверджує, що «публіка завжди прийматиме те, що зачіпає її погляди та суперечить звичкам, якщо вона розуміє, в ім'я чого це було зроблено». Виразити свої протестні настрої за допомогою мистецтва вже стало сучасною тенденцією. Адже яскраві витвори, які самі говорять про себе не можливо не помітити, а отже вони є цілком ефективним засобом. Оскільки арт-активізм являє собою будь-яку творчу активність, то окрім акціонізму в поле його виявлень включають ще і візуальні жанри та види мистецтва такі, як стріт-арт, плакати, картини, інсталяції, скульптури, тощо.

Звичайно найяскравішим видом серед вище перерахованих є стріт-арт – вид вуличного мистецтва, що відображає протестні настрої суспільства, створюючи арт-об'єкти просто на вулиці. За останній час йому вдалося стати одним із найбільш видовищних видів мистецтва. Адже представники цього напрямку малюють графіті, постери, створюють масштабні мозаїки, оптичні ілюзії, інсталяції та мурали в різних форматах, які є своєрідними алюзіями на певні події чи негативні вади суспільства.

Яскравим представником напрямку є найзагадковіший та найкреативніший художник Бенксі. Його роботи створені, як протест проти війни, насильства, капіталізму та знищення рідкісних видів тваринного світу. Часто Бенксі демонструє свої настрої та позиції за допомогою плакату. Чорно-білий постер із зображенням маленької дівчинки, яка обіймає бомбу є яскравим тому підтвердженням. Такий образ символізував протест проти війни та терактів, які не припиняються і досі [51].

Мурали стали чудовим засобом за для привернення уваги. А тому до цього виду мистецтва звертаються майже всі художники. Так в рамках проекту "Art United Us" 200 кращих художників всього світу творять мурали та графіті антивоєнного характеру по всій планеті. Їх

головною ідеєю є створення «Кільця миру», аби привернути увагу суспільства та примусити замислитися над тим, що може знищити людство цілком. Плоди цього проекту вже з'явилися на вулицях Києва. Серед них мурал «Синиця», де зображено пташку на лампі, символізуючу свободу. А також мурал російського художника Рустама Qbic «Лабіринт», який символізує спроби знайти вихід із лабіринта проблем, які зараз є найактуальнішими для сучасного суспільства [8]. Не менш вражаючим є мурал з написом «Війна закінчиться?» на фоні ока з кривавими потіками в Києві.

Ще один із жанрів вуличного мистецтва графіті послужило методом боротьби з наслідками війни та насилля над жінками молодій художниці Шамсії Хассані. Дівчина перетворює руїни Кабулу, які лишила війна на витвори мистецтва. Вона стверджує, що «мистецтво краще війни» [52]. А своєю мистецькою активністю виражає протест проти гендерної нерівності, стереотипів та придушення прав жінки. Що у Кабулі є звичними явищами.

Сьогодні серед стріт-арт робіт можна виділити такі, що характеризують вади суспільства та є своєрідним запереченням існуванням цих недоліків. Серед таких суспільних явищ, представлених стріт-артом, є корупція. Так в Чернівцях, на вулиці ім. О.Кобилянської, митець Анатолій Федеріко відкрив один із перших в Україні пам'ятників невідомому корупціонерові. Це велика монета, встановлена на металевій платформі, із зображенням долара на аверсі, як символу того, що все сьогодні вимірюється суспільством саме грішми та портретом австрійської імператриці Марії-Терезії на реверсі. Такий образ і символіку митець обрав не випадково. Адже свого часу імператриця запропонувала можновладцям Османської та Російської імперій, так би мовити, ділову угоду: за допомогою значної кількості коштів, використовуючи «корупційну схему» викупила Буковину. Таким чином, митець хотів показати, що корупція в нашому світі є досить давнім

явищем, яке потрібно викоринити із сучасного життя. Автор роботи стверджує, що аверс монети – місто та його суспільство, а реверс – те, що отримують наші корупціонери [53]. Цікавим також є те, що біля монет ми бачимо руки: одна, яка дає, а інші дві, що беруть. Таким чином митець показав, що вибір за нами. Цей пам'ятник буде нагадувати про одну із вад та спонукатиме суспільство звільнитися від неї.

Багато уваги саме в стріт-арті приділяється ще й екологічним проблемам. Особливо, коли відбувається критичне загострення, що згубно впливає на навколишнє середовище. Як приклад можна навести навіть звичайний чемпіонат світу по футболу, під час якого відбувається масове забруднення міст сміттям, котре не утилізують, а просто вивозять у кар'єри. Так сміття потрапляє у звичайне природне середовище і руйнує його. Саме це спонукало африканського художника Порка Хефера створити із ящиків для пляшок «Кока-коли» масштабну скульптуру людини вагою 25 тон та 16 метрів заввишки, яка нагадує про важливість переробки сміття [54]. Митцю навіть вдалося переконати компанію Кока-кола, яка сама надала матеріали для цього творіння. Таким чином Хефер виразив свою позицію стосовно вивезення сміття, замість його утилізації.

А ось свої занепокоїння стосовно нищивних дій людства по відношенню до дикої природи у своєму муралі виразив український стріт-артер Віталій Гідеван. На фасаді одного з київських будинків вулиці Героїв Сталінграду художник зобразив маленьке оленя на зеленій траві з птахами. Цю роботу автор створив, як протест проти бракон'єрства. Також на муралі присутні три стріли, які « символізують Віру, Надію і Любов, яких нашому світу так не вистачає » - відмітив художник [55].

Не менш цікавим є еко-протест австралійських художників-аборигенів проти забруднень прибережних зон. Митці почали створювати тотемні скульптури із рибальських сіток і встановлювати їх

на пляжах [56].

Окрім стріт-арту представники художнього середовища протестують і за допомогою звичних видів мистецтва. Художники пишуть провокативні картини та малюють прямі ілюстрації з образами сучасних реалій, з якими вони не погоджуються. Таким явищем, як і в попередніх прикладах є політика мілітаризму та підтримання її владою, що не аби як непокоїть митців. Адже збройні конфлікти не припиняють чинити нищівну дію на світ. Так відомий художник-ілюстратор із Азербайджану Гюндюз Агаєв створив декілька серій ілюстрацій на хвилюючі теми, де використав сильні прямі образи. Художник стверджує: «Війна - це смерть, це самогубство, кожна нація вбиває іншу і всю людськість, але люди здатні зупинити чуму» [11]. Одна із серій його робіт має назву «Мир і війна», де митець торкається жорстоких реалій, тероризму та корупції світових лідерів у власному потужному ілюстративному стилі [43].

Вражаючою є ілюстрація «Велика двадцятка», яка зображує видатних діячів, G-20 міністрів фінансів та керівників центральних банків 20 економік та криваву гору трупів, що змушує нас серйозно замислитися над реальними втратами, які війна надає людству. Своїми провокаційними роботами художник в черговий раз нагадує, що в розв'язуванні кровопролитних війн винні лише люди, нездатні вирішити конфлікти мирним шляхом.

Прибічником антивоєнного мистецтва сучасності також став ізраїльський ілюстратор та карикатурист Томас Ханука, який створив серію робіт воєнного циклу. Яскравим прикладом є ілюстрація «Солдат». Робота пронизана емоційністю та символічністю, поряд із глибоким сенсом. Зображає солдата з високою мораллю та сильним характером, який стоїть з понуреною головою, навколо нього розсипані пелюстки, а в дулах зброї квіти, які символізують скорботи за загиблими у Другій світовій війні.

Отже, арт-протест дозволяє сучасному художньому середовищу, висловлювати свою позицію, окрім звичних, іншими засобами боротьби, які завдяки своїй новизні та унікальності привертають увагу соціуму, не лишаючи нікого байдужим, як до порушених тем, так і до самого мистецтва загалом.

Арт-протести стали яскравим явищем в мистецтві сучасності. Оскільки для будь-якого явища притаманне сприйняття його суспільством або ж навпаки, нами було вирішено провести соціологічне дослідження, проблема якого полягає у вивченні та визначенні ставлення суспільства до художніх протестів та їх ефективності в сучасному житті. А від так зрозуміти ставлення людей до сучасного протестного мистецтва.

Об'єктом нашого дослідження стала група респондентів, серед яких студенти Херсонського державного університету, факультету культури та мистецтв віком від 18 до 25 років, а також викладачі віком від 26 до 35р., від 36 до 45 р. та від 46 і більше. Які в загальній сукупності становили мінімальну соціологічну вибірку 100 респондентів.

На початковому етапі дослідження ми припустили ймовірні гіпотези щодо результатів опитування. А саме, що все ж таки мирні протести стали одним із ефективних факторів в боротьбі з болючими проблемами, а також, що серед мирних протестів, не аби яке значення відіграють саме художні протести.

Створюючи умови для отримання інформації основним методом/інструментарієм нашого дослідження ми обрали анкетування, а серед використаних прийомів статистичний збір інформації та аналіз даних.

Перед процедурою опитування, кожного респондента було ознайомлено з темою анкети та додатковими матеріалами до неї, а саме з різновидами мирних протестів, переважно художніх,

продемонструвавши зразки протестного мистецтва. Це було зроблено з метою налаштування респондента на заповнення анкети.

Першим завданням для нас було з'ясувати як респонденти ставляться до мирних протестів та чи сприймають їх як вагомий аргумент, який здатний зупинити або ж попередити проблеми. В результаті лише 43% респондентів вважають мирні протести цілком дієвими в боротьбі з негативними явищами в суспільстві. А на запитання щодо ефективності протидії війні, насиллю, екологічним катастрофам, тощо різних видів мирних протестів в наш час ми отримали наступну відповідь. Респонденти вважають найефективнішими, серед перерахованих, саме мистецькі протести. 47 % відповіли, що твори живопису, плакати, перформанси, флеш-моби, інсталяції здатні впливати на нас та протидіяти жакливому явищам, які стали давно суспільними вадами.

За допомогою третього питання нашої анкети ми мали на меті дізнатися про рівень обізнаності респондентів стосовно художніх протестів. Отже навести приклади, що є показником обізнаності, змогли лише 18% респондентів. На запитання «Яка форма мистецьких протестів є найбільш дієвою?» 40% відповіли, що найбільш дієвим є вуличне мистецтво, яке проявляється в муралах та вуличних інсталяціях.

Отже наші гіпотези стосовно того, що протести стали одним із ефективних факторів в боротьбі з проблемами людства, а також, що серед мирних протестів важливе значення мають художні протести, підтверджуються.

ВИСНОВКИ

Сучасний світ сповнений несправедливості та неприйнятних реалій, з якими важко боротися звичайними методами. Зараз не так легко здивувати когось традиційним мітингом чи банальним закликком. Такі протести стають малоефективними. Але на допомогу людству приходить мистецтво, яке ще у минулих століттях було потужною зброєю в руках митців.

Мистецтво сучасності явище достатньо цікаве. Адже на сьогодні воно має велике різноманіття видів і форм. Найфеноменальнішою його формою наразі став арт-протест, який не лише вражає своєю неординарністю, а й давно заповнив соціокультурний простір.

Втіленням мистецького протесту став нонконформізм, який виник у ХХ ст. як повне заперечення митцями реалій життя, ідеологій та політичної системи. Саме його представники дали активний розвиток мистецтву спротиву та завдяки їх творчості й сміливості вдалося вивести справжнє мистецтво з тіні утисків.

Арт-протест має безліч форм та видів, що дозволяє привернути увагу людей різних інтересів та соціальних груп. Однією з форм реалізації участі представників художнього середовища у суспільно-політичному житті є Арт-активізм. У ході протесту митці висловлюють не тільки незгоду, а й свою соціальну позицію щодо певних політичних, економічних, культурних подій, тощо. А отже арт-протести постають важливим і дієвим інструментом.

Акціоністське мистецтво (живопис, графіка, колаж, акціонізм, перформанс) особливо ефективно використовується у протестній культурі сучасності.

Арт-протести сьогодні постають у формі глобального соціально-політичного руху, що має на меті звернути увагу людства на суспільні глобальні проблеми та засудити їх провідників, що закликає до осуду

мілітаризму, насилля та наголошує на неминучості припинення згубної дії на природу, які призводять світ до знищення. А завдяки цьому утверджується і значення мистецтва у суспільстві.

В основі арт-активізму, як форми протесту виділяємо акціонізм (перформанси, хепенінги, інсталяції, флеш-моби) й окремо візуальні форми, види та жанри мистецтва, такі як стріт-арт, живопис, інсталяція, скульптура, тощо. Вони приваблюють публіку своєю непередбачуваністю, незвичністю, подекуди шокуючими елементами.

Виникненню арт-активізму сприяли різні чинники, як об'єктивні: соціально-політичні перетворення у суспільстві (демократизація, лібералізація), розвиток інформаційної культури, екологічні катастрофи, різні суспільні проблеми (гендерна нерівність), так і суб'єктивні: збройні конфлікти в різних куточках світу, нарощення ядерного потенціалу, різного роду теракти, погіршення екологічної ситуації (глобальне потепління).

Саме арт-протест став потужним каталізатором дій у боротьбі з негативними наслідками людської діяльності та зіграв вагому роль у знищенні деяких неприйнятних явищ.

Роботи митців, вуличні акції відзначаються відвертим протестним характером, передають страхіття та трагізм, скоєного людьми. Також художні твори засуджують різного роду вади суспільства та загалом соціально-політичні явища. Таким чином, арт-протест виступає як зброя, соціокультурний феномен, який допомагає суспільству вибороти той самий шанс на краще майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акунина Ю.А. Феномен протеста в междисциплинарном научном дискурсе. Вестник МГУКИ. Москва, 2011. С. 43-47.
2. Танага И.В. Виды и состояние проявлений протеста. Вестник Краснодарского университета. Вып. 2.(36) . Краснодар, 2017. С. 48-52.
3. Вальковець Г.І. Види політичного протесту. Гілея: науковий вісник. Вып. 86. Київ, 2014. С. 366-369.
4. Вишеславський Г. Нонконформізм: Андеграунд та «неофіційне мистецтво». Художня культура. Актуальні проблеми. Вып. 3. Харків, 2006. С. 171-198.
5. Смирна Л. Невловний сенс нонконформізму. Зауваги щодо контексту функціонування поняття в Україні. Сучасне мистецтво. №. 15. Харків, 2019. С. 271.
6. Чистякова М.Г. Акционизм в искусстве: философско-антропологические смыслы. Вестник Московского государственного обласного университета. Серия: Философские науки. № 3. 2010. Москва, С. 105-109.
7. Гончаренко Д. Мистецтво в контексті сучасних наукових теорій. Перформанс-арт як явище культури постмодернізму. Київ, 2018. 336 с.
8. Фадєєва І.О. Особливості реалізації соціальної творчості в сучасних практиках протесту. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Выпуск 18. Харків, 2013. С. 175-179.
9. Акціонізм (хепенінг, перформанс, рольова гра). URL: <https://readbookz.net/book/187/6785.html>.
10. Акционизм: что это? URL: <http://dailyculture.ru/stati/art/aktsionizm-chto-eto/>.
11. Андрієвський О. Мистецтво перформансу. URL: <https://tabloid.informator.news/mystetstvo-performansu-tse-dzerkalo-barometr-svitu-maryna-abramovych/>

12. Вальковець Г.І. Види політичного протесту. Гілея: науковий вісник. Вип. 86. 2014. С. 366-369.
13. Акция - Реакция или Что такое перформанс. URL: <https://big5.ru/chto-takoe-performans/>
14. Берестова Г. Класифікація політичного протесту. *Studia politologica Ucraino-Polona*. Київ, 2015. С. 226-232.
15. Гусєва Н. Вплив повоєнних реалій ФРН на розвиток студентського протестного руху 60-х років ХХ ст. Вісник КНТЕУ. № 3. Київ, 2010. С. 107-118.
16. Фадєєва І.О. Особливості реалізації соціальної творчості в сучасних практиках протесту. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Випуск 18. Київ, 2013. С. 175-179.
17. Хома Н.М. Візуалізація як характеристика постмодерної політичної дії. Гілея: науковий вісник. Вип. 89. Київ, 2014. С. 405-408.
18. Гусєва Н. Основні напрями впливу студентського протестного руху 1960-х рр. на німецьке суспільство. Часопис української історії. – Вип. 29. Київ, 2014. С. 70-75.
19. Для чего нужен акционизм и как он работает. URL: <http://www.furfur.me/furfur/all/sandbox/177905-pochemu-aktsionizm-eto-chertovski-interesno>
20. Нонконформізм сучасності. URL: <http://www.rbcdaily.ru/society/562949984195380>
21. Смирна Л. Український мистецький нонконформізм. Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст.. Київ, 2006. 214 с.
22. Проців І. Нонконформізм на зламі 1950-1960-х років. Народознавчі зошити. № 5. Київ, 2012, 107 с.
23. Решетнікова І. «Клоун и демон перформанса». онлайн-журнал «Діалог мистецтв». Вип. 12. Київ, 2013. 8 с.
24. Кошель К. «Іван Марчук – секрети геніальності». Онлайн-журнал «Міжнародний кур'єр». №10. Київ, 2019.

25. Смирная Л. Украинский художественный нонконформизм в контексте развития европейского искусства второй половины XX века. Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Філософія, культурологія, соціологія. Вип. 7. Маріуполь, 2014. С. 146-160.
26. Нонконформісти сучасності: виставка. URL: <https://www.dw.com/rua-54187939> (дата звернення 15.09.20)
27. Богомолов як нонконформіст сучасності. URL: https://artinvestment.ru/invest/ideas/20150825_bogomolov.html (дата звернення 18.10.20)
28. Радикальне мистецтво Богомолова. URL: https://artinvestment.ru/invest/ideas/20150825_bogomolov.html (дата звернення 18.10.20)
29. Сулькін О. Соц-арт жив, пока жив питаючий его абсурд. URL: <https://www.golosameriki.com/a/us-cultureexhibition/1591944.html> (дата звернення: 18.10.20)
30. Нонконформізм Акуніна. URL: <https://adamdar.ca/kk/post/nonkonformist-akhunov> (дата звернення: 18.10.20)
31. Кордони сонця у края степи. URL: <http://vo.od.ua/rubrics/kultura/43866.php> (дата звернення 20.10.20)
32. Калугер А. Нонконформизмсовременности . журнал «Yourart». 2020. URL: <https://supportyourart.com/columns/golosy-lubovi>
33. Утопия по рецепту: виставка нонконформистов. URL: <https://newnow.gallery/interviews/view/1> (дата звернення: 18.10.20)
34. Одеські нонконформісти проти карантину. URL: <https://kyivdaily.com.ua/vistavka-na-vimogu> (дата звернення: 31.10.20)
35. Акционизм: что это? URL: <http://dailyculture.ru/stati/art/aktsionizm-chto-eto/> (дата звернення: 31.10.20)

36. Онлайн-довідник з української культури. «Дадаїзм як художній напрям». URL:<http://ukrtvory.in.ua/dadayizm/>
37. Ид И. Апокалипсический ад войны. Живопись и графика Отто Дикса. URL: <http://darkermagazine.ru/page/apokalipsicheskij-ad-vojny-zhivopis-i-grafika-otto-diksa> (дата звернення: 20.09.2020)
38. Мусхаджиев С.-Х. Историко-философское осмысление проблемы войны. [Вестник Майковского государственного технологического университета](#). №1. Москва, 2009. С. 22-30
39. Бронніков В. Д. Пацифістський рух як суб'єкт міжнародної політики. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія. Вип. 246. Миколаїв, 2014. С. 99–104.
40. Конухова А.В. Этика войны и этика мира: сравнительный анализ классических и современных концепций .Вестник Красноярского государственного педагогического университета имени В.П. Астафьева. Вип. 1. Красноярск, 2012. С. 208-213.
41. Для чего нужен акционизм и как он работает. URL: <http://www.furfur.me/furfur/all/sandbox/177905-pochemu-aktsionizm-eto-chertovski-interesno> (дата звернення: 18.09.2020)
42. Штауэр Д. “Молчание Убивает” – арт-протест Дианы Штауэр в самом сердце Милана. URL: <http://www.artslife.com2016/02/19/>. (дата звернення: 18.09.2020)
43. Креативный эко-протест. URL: <https://www.pinterest.com/pin/705868941567759306/> (дата звернення: 18.09.2020)
44. «Художник установил глыбу льда в центре Парижа.» URL: <http://hudruk.com/news/Contemporary-Art/hudozhnik-ustanovil-glybu-lda-v-centre-parizha-368.html> (дата звернення: 18.09.2020)
45. Гусева Н. Основні напрями впливу студентського протестного руху 1960-х рр. на німецьке суспільство. Часопис української історії. Вип. 29. Київ, 2014. С. 70-75.

46. Для чего нужен акционизм и как он работает. URL: <http://www.furfur.me/furfur/all/sandbox/177905-pochemu-aktsionizm-eto-chertovski-interesno> (дата звернення: 18.09.2020)

47. Савина А. Зрителькаксоавтор: 10 художников работающих с публикой. URL: <http://www.lookatme.ru/mag/people/listings/197411-participatory-art> (дата звернення: 18.09.2020)

48. Инсталляция // Медиаэнциклопедия ИЗО. URL: <Http://visaginant.nm.ru/POST/instal.htm> . (дата звернення: 18.09.2020)

49. Савина А. Зрителькаксоавтор: 10 художников работающих с публикой. URL: <http://www.lookatme.ru/mag/people/listings/197411-participatory-art> (дата звернення: 18.09.2020)

50. Тимофеева Е. Певица SIA запустила флешмоб против вооруженных нападений в школах. URL: <https://snob.ru/news/167342> (дата звернення: 18.09.2020)

51. Ушинина Т. Арт-протест: как художники выступают против несправедливости. URL: <http://www.theinsider.ua/art/art-protest-kak-khudozhnikov-vystupayut-protiv-nespravedlivosti/> (дата звернення: 18.09.2020)

52. Sputnik. Кабульские граффити, как путь спасения авганских женщин от ужасов войны. URL: <https://ru.sputnik-tj.com/world/20170711/1022793906/kabulskiye-graffiti-put-spaseniya-afganskikh-zhenshchin-ot-uzhasov-voyny.html> (дата звернення: 18.09.2020)

53. У Чернівцях відкрили пам'ятник невідомому корупціонеру. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2009/10/21/29158/>. (дата звернення: 18.09.2020)

54. Инсталляция. Медиаэнциклопедия ИЗО. URL: <Http://visaginant.nm.ru/POST/instal.htm> (дата звернення: 18.09.2020)

55. Протесты и пожертвования: резонансные события арт-мира.
URL:https://artchive.ru/news/3810~Protesty_i_pozhertvovanija_rezonansnye_sobytiya_artmira (дата звернения: 18.09.2020)

56. Протест браконьерству: в Киеве появился мурал с "Бемби".
URL: <https://styler.rbc.ua/rus/zhizn/protest-brakonerstvu-kieve-poyavilsya-mural-1519293788.html> (дата звернения: 18.09.2020)